
Презвитер Игор Зиројевић¹
(Центар за истраживање и представљање грчког
музичког предања, Атина)

НЕПОЗНАТЕ ПАСХАЛНЕ СТИХИРЕ ИЗ ХИЛАНДАРСКОГ РУКОПИСА 307.

Анстракт: Рад се бави новооткривеним пасхалним стихирама из хиландарског рукописа 307. Даје се превод стихира на српски језик и испитује се поријекло и ауторство текста и музике и богослужбена употреба стихира кроз појачке и богослужбене књиге, као и кроз светоотачке списе. Утврђује се поријекло текста неких од ових стихира, поријекло напјева и начин богослужбене употребе. Њихово откриће доказује употребу византијског појања у манастиру Хиландару од самих почетака, истовјетност богослужбене праксе у манастиру са великим светогорским општежићима, као и употребу старословенске неумске нотације међу Словенима на Атосу у 12. стољећу.

Кључне ријечи: Пасхалне стихире, стихирар, пентикостар, старословенске неуме, византијско појање

Манастир Хиландар је кроз сву своју осмовјековну историју и до данас био и јесте истинска духовна, али и културна ризница српског народа. Његов значај и утицај није ограничен само на српски народ, већ он обухвата све Словенске народе и народе који су прикључени токовима православног предања. Он је једна спона међу словенским народима, али и спона тих народа са ромејским свијетом.

Најстарији музички рукопис који се чува у хиландарској рукописној библиотеци је рукопис 307. Изучавајући грађу овог значајног рукописа, поред осталих занимљивости, пронашли смо и до сада непознате пасхалне стихире. Описаћемо, најприје, тип музичког рукописа и сам рукопис и стећи општи увид у његов садржај. Затим ћемо размотрити мјесто стихира у самом рукопису. У наставку ћемо покушати да одгонетнемо ко је аутор

¹ Центар за истраживање и представљање грчког музичког предања. Музички, фолклорни и литерарни архив Симона и Ангелики Караса, Атина. (Center for Research and Promotion of Greek Music Tradition (CRPGMT). Music, Folklore and Literature Archives of Simon and Angeliki Karas, Athens. zirojevic@gmail.com)

текста и, осврнувши се најприје на музичку нотацију којом су стихире записане, покушаћемо утврдити ко је аутор музике. Коначно, осврнућемо се на богослужбену употребу ових стихира.

Стихирар је тип музичког рукописа, којег најстарији сачувани примјерци потичу из 10. стољећа. Садржи самогласне стихире² покретних и непокретних празника, читаве богослужбене године. Од овог основног типа рукописа, временом су настале и разне варијанте стихирара. Тако постоји *Антологија стихирара* (у којој се налазе само стихире великих празника), *Изборни стихирар* (у коме су само стихире неких празника, углавном најважнијих), *Триод* и *Пентикостар* (са стихирама искључиво ова два литургијска периода), *Доксастар* или *Доксастикар* (који садржи само славике³ празника), *Васкрсник* (који има све васкрсне стхире Октоиха у свим гласовима) и *Велики Часови* (са стихирама које се поју на Великим Царским Часовима, уочи Божића и Богојављења и на Велики Петак)⁴. Што се тиче самих напјева, разликујемо *Древни* или *Византијски стихирар*, *Калопизме древног стихирара* (нпр. Германа Нове Патре или Хрисафа Новог), *Скраћене верзије древног стихирара* (нпр. Јакова Протопсалта) и *Нови стихирар* (Кулидаса, Данила Протопсалта, Петра Лампадарија).

Стихирар о коме је ријеч је рукопис⁵ из 12. стољећа. Састоји се од 109 нумерисаних фолија пергаментa и има димензије 330×180 mm. Повез је картонски, новијег датума. Опште стање рукописа је прилично добро. Недостаје првих десет или једанаест свешчица (на f. 8 је ознака 12. свешчице, преостале су 12-24). Такође, недостаје посљедњи дио рукописа.⁶ Рукопис је исписан црним и црвеним мастилом. На свакој страници има петнаест линија текста са нотацијом. Поједине пјесме су без неума. Језик који се користи у рукопису је руска редакција словенског,

² Самогласне стихире су оне које нису написане према неком већ постојећем химнографском или мелодијском обрасцу, као што је то случај са подобним стихирама, које се увијек пишу према обрасцу који се назива *самоподобен*.

³ Славик је самогласна стихира испред које се поје стих ”Слава Оцу и Сину и Светоме Духу” или ”И сада и увијек и у вијекове вјекова. Амин.”, или оба ова стиха заједно.

⁴ Види: Г. Στάθης, *Τὰ Прωτόγραφα τῆς ἐξηγήσεως εἰς τὴν Νέαν Μέθοδον Σημειογραφίας, Α' τόμος*, IBM, Αθήνα 2016, 100.

⁵ Кратке палеографске описе овог рукописа су дали Богдановић, Јаковљевић и Стефановић. Види: Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, САНУ и НБС, Београд, 1978, 131; А. Јаковљевић, *Инвентар музичких рукописа манастира Хиландара, Хиландарски зборник 4, Београд, 1978, 193*; D. Stefanovic, *An Additional Checklist of Hilandar Slavonic Music Manuscripts*, Хиландарски зборник 7, Београд, 1989, 164.

⁶ Рукопис је објављен у: *Fragmenta Chilandarica Palaeoslavica, Sticherarium, Monumenta Musicae Byzantinae*, edited by Roman Jakobson (Copenhagen, Munksgaard, 1957). Два фрагмента једног листа се налазе у Санкт Петербургу: BAN, Dmitr 44, SK no.133; RNB Q.п.1.39, SK no. 134, који је објављен у: N. Schidlovsky, *A New Folio* (види коментар 3), 110-113. Три листа се налазе у Народном музеју у Прагу, види: F. V. Mares, *Fragments du Sticherarion de Chilandar à Prague*, *Fundamental Problems of Early Slavic Music and Poetry, Monumenta Musicae Byzantinae, Subsidia*, edited by Chr. Hannick, vol. 6, Copenhagen, Munksgaard, 1978, 121-141.

новгородског правописа. Рукопис је исписан руком једног писара, чији је идентитет још увијек непознат. Овим рукописом су се бавили разни аутори⁷ и истраживали су га у различитим контекстима. Ипак, нико од њих се није посебно осврнуо на конкретне стихире и њихово поријекло, нити је уочио да се ради о стихирама непознатим у савременој богослужбеној и појачкој пракси.

У смислу типа музичког рукописа, хиландарски рукопис 307 је стихирар Триода и Пентикостара. Садржи: стихире Триода, почевши од Лазареве суботе (од f. 1r), стихире на Цвијети (од f. 3r), стихире за све дане Страсне недјеље (од f. 10v) и стихире Пентикостара, почевши од Пасхе, па све до Духовског понедељка (од f. 69v). Пасхалне стихире се налазе на листовима f. 69r – f. 73r. Конкретно, њихов распоред у рукопису је представљен на слици 1. (сл. 1)

Ради се о седам стихира, од којих су три првог, три шестог и једна осмог гласа. Преостале стихире петог и једна осмог гласа, које се налазе заједно са овима, су стихире које су и данас у богослужбеној употреби. Према упутствима која дају наслови у рукопису, стиче се утисак да су стихире биле намијењене за појање хвалитних стихира на Јутрењу⁸, на сам дан Пасхе (Васкрса). Наслов прије ових стихира (f. 69v) каже: Вѣ стю и свѣтл[оу] нед[ѣлю], на хва[ли]т[е] ѣа. подвоици стх[ира] [гласъ] ѣ⁹. Међутим, постоји неколико чињеница које уносе забуну у вези са кориштењем ових стихира, у погледу типика, но тиме ћемо се позабавити нешто касније.

⁷ Рукописом су се, осим оних поменутих у двије претходне напомене, бавили и ови аутори: А. Bugge, *Index alphabétique des hymnes du Sticherarium Chilandaricum*, *Fundamental Problems of Early Slavic Music and Poetry*, *Monumenta Musicae Byzantinae*, Subsidia, edited by Chr. Hannick, vol. 6, Copenhagen, Munksgaard, 1978, 143-65; J. von Gardner, *Einige fehlende Teile der Fragmenta Chilandarica A (Sticherarium)*, *Die Welt der Slaven*, 7, 1962, 171-4; Jacobson, *Fragmenta Chilandarica* (види коментар 4), 7-9; Dj. Sp. Radojčić, *The Belgrade Leaf from the Hilandar Musical Fragments*, *Fundamental Problems of Early Slavic Music and Poetry*, Copenhagen, Munksgaard, 1978, 167-70; O. Strunk, *Two Chilandari Choir Books*, in *Essays on Music in the Byzantine World*, New York, W.W. Norton, 1977, 220-230; E. Follieri and O. Strunk, *Triodium Athoum*, *Monumenta Musicae Byzantinae*, Pars Suppletoria, vol. 9, Copenhagen, Munksgaard, 1975; S. Poliakova, *The Oldest Russian Sticheraria from the Triodion: Some Remarks on Their Homogeneity and Diversity*, *Revista Portuguesa de Musicologia*, new series, 2/1, 2015, 1-18.

⁸ Пред крај службе Јутрења, поју се псалми 148-150. Прва два стиха *Све што дише и Хвалите Га* се на празничним богослужењима поју мелизматичније, а преостали стихови, кратко. (На свакодневним богослужењима, када се не прославља неки велики празник, ови псалми се читају, а не пјевају.) У појачкој терминологији ова два прва стиха се називају Пасапноарион или всјакоједихатељна (термин који смо ми увели по узору на грчки еквивалент), а преостали стихови су стихологија. У зависности од поретка саме службе сваког дана, посљедњим стиховима се додају хвалитне стихире. На крају стихира се поју један или два славика. Типик и пракса који су данас важећи предвиђају да се на пасхалном јутрењу поју најприје четири стихире првог гласа из Октоиха, а затим пасхалне стихире петог гласа *Пасха свештена*. Затим се поје славик петог гласа *Васкрсења је дан*.

⁹ F. 69v: У свету и свијетлу недјељу, на *Хвалите Господа*, двапут стихира, глас први.

Поменули смо већ да је текст стихира на русколовенској редакцији, новгородског правописа. Дајемо превод стихира на савремени српски језик.¹⁰

Глас први

Данас је спасење свијету, свеколиком видљивом и свеколиком невидљивом. Христос из мртвих - васкрсните са Њим! Христос код Себе - повратите се! Христос из гроба - ослободите се од окова грјеха! Врата се Адова отварају и смрт се разрушава; и стари се Адам одлаже и нови се испуњава. Ако је ко у Христу нова твар, нека се обнавља! Пасха Господња Пасха! И опет велим: Пасха - част Тројице. Ово нам је празник над празницима; ово - свечаност над свечаностима. У њему Христос васкрсе из мртвих просвјетљујући оне у тами и сјени и спасавајући синове земнородне¹¹ као Добар и Човјекољубац.

Глас први

Васкрсења је дан, принесимо на дар себе - (Богу)¹² најврједније створење и најприсније. Дајмо Образу (оно што је) по образу, познајмо своје достојанство, укажимо част Прволику. Разумијмо таинства силу, и за кога Христос умрје, да би нас усмрћене поново узвео к животу, као Добар и Човјекољубац.

Глас први

Пасха ова велика, свештена и часна, Пасха је животна, Пасха таинствена и спаситељна, Пасха Владичина, Пасха вјерних, Пасха божанствена, Пасха благодатна, Пасха свепразнична, Пасха блажена, Пасха непорочна, Пасха хришћанска и Тројице слава.

Глас шести²

Данас свечасна Пасха засија свијетло и вјерних срца просвијетли. Он Који је Сунце праведно веће од сунца, Христос Бог наш, из гроба засија, и апостоле распростре као луче по цијелом свијету да казују славу Његову и да се моле за спасење душа наших.

Глас шести

Пасха - Христос из гроба засија данас и цијелу васељену лучама нетрулежним озари. Таква је Пасха свијетла; таква је Пасха освештавајућа и просвјетљујућа душе наше.

Глас шести

Пасха божанствена и свештена и непорочна, народи запљескајте! Христос - Избављење наше - устаје из гроба Тринедни, спасавајући душе наше.

Глас осми

Све се испуни радошћу! Испуни се све благоухањем - Васкрсну Христос. Смрт више не влада земнима. Не владају више нама гријеси.

¹⁰ При изради превода смо консултовали наше сараднике за питања словенске палеографије Филипа Карагу и Оксану Генадевну Кадочникову, којима благодаримо на несебичној помоћи.

¹¹ Грчки текст у овом дијелу је мало другачији: У њему Христос васкрсе из мртвих просвјетљујући синове земнородне.

¹² У преводу стихира, текст који се налази у заградама је наш додатак и допуна самог оригиналног текста ради бољег разумијевања смисла.

О, зависти Јудеја! О, дрскости безаконика! Одрекоше се, разапеше, прободоше мислећи да могу усмртити Бесмртнога. Завишћу обузети, гроб (Му) запечатише, хотећи затворити Онога Кога не могу смјестити крајеви (васељене). Но, Васкрсли Христос царује - сатран би ђаво, Ад би усмрћен, ослобођени постасмо сви од робовања! Ја царствовах (говораше Ад), имадох мртве од вијека, но Овај све са Собом подиже. Слава, Господе, Крсту Твоме и васкрсењу!

Хиландарски рукопис нам не даје никакав податак о томе ко је аутор ових стихира. Оно што нам преостаје јесте да испитамо грчкојезичне изворе, како литургијске тако и музичке књиге, не би ли нашли текст и музику ових стихира. Полазећи од нашег времена и идући уназад, прво свједочанство о овим стихирама имамо из прве половине 19. столећа. Наиме, у аутографу Хурмузија Хартофилакса који се налази у Народној библиотеци Грчке¹³ у Атини, имамо у нововизантијској нотацији три стихире првог гласа. Конкретно, то су ове три стихире: *Σήμερον σωτηρία τῷ κόσμῳ. Τῆς λαμπράς καὶ ἐνδόξου ἑορτασίμου ἀναστάσεως. Ἀναστάσεως ἡμέρα καρποφορήσωμεν ἑαυτοῦς*¹⁴. Прва и трећа стихира одговарају првој и другој стихире првог гласа из хиландарског стихирара. Друга стихира не постоји у хиландарском рукопису. Дакле, прво што можемо да закључимо из овог рукописа је да су барем ове двије стихире првог гласа превод грчких текстова, а не оригинална словенска дјела. Хурмузијев аутограф нам даје и још једну информацију, а то је да је текст прве стихире¹⁵ *твореније Јована Дамаскина*. Иначе, св. Јован Дамаскин је аутор и славика на Пасху који је и данас у богослужбеној употреби *Васкрсења је дан*, као и пасхалног канона на Јутрењу. Ако је тачно то што записује Хурмузије, да је св. Јован Дамаскин аутор стихира, то већ значи да настанак ових стихира преносимо из дванаестог у девето столеће. Но, јасно је да не можемо узимати здраво за готово ауторство које наводе поједини рукописи, поготово што се за сада ради о свега једном извору. Зато, треба упоредити ову информацију и са другим доступним изворима. Ниједан стихирар новији од овог Хурмузијевог аутографа не садржи ни једну од ових стихира¹⁶. Ниједан

¹³ Ради се о рукопису ЕВЕ-МПТ 715, f. 198r-200r, који је четврти том Хурмузијевог тумачења *Византијског стихирара*, који садржи напјеве Триода и Пентикостара.

¹⁴ Значајан текст о овим стихирама и њиховом поријеклу је написао О. Странк. О. Strunk, *St. Gregory Nazianzus and the Proper Hymns for Easter*, Essays on Music in the Byzantine World, W. W. Norton and Company, INC, New York, 1977, 55-67.

¹⁵ Рукопис ЕВЕ МПТ 715 на f. 198r даје сљедећи податак: Ἀρχὴ σὺν Θεῷ τοῦ Πεντηκοσταρίου. Τῆ ἀγία καὶ μεγάλη Κυριακῆ τοῦ Πάσχα, στιχηρόν, ποίημα Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. (Почетак са Богом Пентикостара. У свету и велику недјељу Пасхе, стихира (дакле у једнини), твореније Јована Дамаскина).

¹⁶ Прегледали смо сљедеће штампане стихираре у нововизантијској нотацији: Πέτρου Λαμπαδαρίου, *Σύντομον Δοξαστάριον*, Βουκουρέστιον, 1820; Χουρμουζίου Хартоφύλακος, *Συλλογὴ Ἰδιομέλων καὶ Ἀπολυτικίων*, Κωνσταντινούπολις, 1831; Ἰακώβου Прωτοψάλτου, *Δοξαστάριον*, Κωνσταντινούπολις, 1836; Κωνσταντίνου Прωτοψάλτου, *Δοξαστάριον*, τόμος Β', Κωνσταντινούπολις, 1844. Νικολάου Прωτοψάλτου Σμύρνης, *Δοξαστάριον Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου*, Κωνσταντινούπολις, 1857; Πέτρου Λαμπαδαρίου, *Δοξαστάριον*, ἐκδ. Π. Γ. Κηλιτζανίδου, Κωνσταντινούπολις, 1882; Στεφάνου Λαμπαδαρίου, *Μουσική*

новији Пентикостар¹⁷, такође, не садржи ове стихире. Старији стихирари, Јакова Протопсалта (18. ст.), Петра Лампадарија (18. ст.), Хрисафа Новог (17. ст.), и Германа архијереја Нове Патре (17. ст.) немају ове стихире. Такође, старији штампани и рукописни Пентикостари¹⁸, којима смо имали приступ у току истраживања¹⁹, нису садржали ове стихире. Залазећи још дубље у историју, неминовно долазимо до Византијског стихирара²⁰, из кога је и Хурмузије превео три стихире. И заиста, у неколицини рукописа²¹ постоје ове стихире. Музички рукописи који садрже ове пасхалне стихире, а који су из периода 10-13. стољећа, у неким случајевима наводе као аутора

Κυψέλη, τόμος Β', Κωνσταντινούπολις, 1883. Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, *Δοξαστάριον τῶν Ἀποστίχων*, τόμοι Α' καὶ Β', Θεσσαλονίκη, 1901; Π. Φιλανθίδου, *Ἀθωνιάς*, τόμος Β', ἐκδόσεις «Ὁ Μιχ. Ι. Πολυχρονάκης», Νεάπολις Κρήτης, 1906; Κ. Πρίγγου, *Μουσικὴ Κυψέλη*, τόμος Α', Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα, 2007.

¹⁷ Прегледали смо штампане грчке Пентикостаре: *Πεντηκοστάριον*, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα, издања из година 1959, 1990, 1994, 2000, 2002, 2010; *Πεντηκοστάριον*, Φῶς, Αθήνα 2008. *Πεντηκοστάριον Χαρμόσινον*, Βενετία, 1860; *Πεντηκοστάριον Χαρμόσινον*, Βενετία, 1890. У прикупљању свих доступних издања Пентикостара нам је много помогао Георгије Рисанос - појац и изврени познавалац богослужбеног поретка, члан наша два хорова (*Српског византијског хора* и *Хора појаца Тројеручица*), на чему му веома благодаримо.

¹⁸ Прегледали смо стара Венецијанска издања Пентикостара: *Πεντηκοστάριον*, Βενετία, 1525 (прво штампано издање); *Πεντηκοστάριον*, Βενετία, 1544; од рукописа, консултовали смо следеће рукописе: Συλλογὴ Ἱεράς Μητρόπολης Κιτίου 13, Sinai gr.754, Sinai gr. 775, Sinai gr. 1618, Sinai gr. 2107, и словенске хиландарске рукописе: Chil. 257, Chil. 264, Chil. 265, Chil. 266, Chil. 267, Chil. 268, Chil. 269, Chil. 270, Chil. 271, Chil. 272, Chil. 273, Chil. 619, Chil. 626.

¹⁹ У периоду између одржавања симпозијума и објављивања овог рада добио сам приступ синајском рукопису Sinai gr. 758 из 12. стољећа. Ради се о богослужбеној књизи Пентикостара у којој постоји неколико древних пасхалних стихира. Међу њима су и следеће стихире које постоје у хиландарском рукопису: *Пасха ова велика*, први глас (Sinai gr. 758, f. 91r), *Данас свечасна Пасха засија свијетло*, шести глас (Sinai gr. 758, f. 93v) и *Све се испуни радошћу*, глас осми (Sinai gr. 758, f. 93v) која је скоро иста као хиландарска стихира, али ипак у посљедњем дијелу стихире има разлике. Такође, рукопис Sinai gr. 756 на f. 260v има стихиру првог гласа *Данас је спасење свијету* (у нотама, иако је рукопис литургијски, а не музички), али и важно упуство да се те стихире (мада у наставку постоји само једна стихира) требају појати као славици у Свијетлој седмици.

²⁰ Древни или Византијски стихирар нема истовјетан садржај у свим сачуваним рукописима. Тако, и у случају ових пасхалних стихира, њихово присуство и број није исти у свим рукописима. Види: О. Strunk, *исто*, фус ноте 5 и 7, 57.

²¹ У нашем истраживању смо као основни материјал користили грчке музичке рукописе Народне библиотеке Грчке (ΕΒΕ 888, ΕΒΕ 957, ΕΒΕ 974), манастира Велике Лавре на Светој Гори (Γ.12, Γ.67, Γ.72, Δ.68), светогорског манастира Ватопеда 1488, манастира св. Екатерине на Синају 1214 и 1216. Из Странковог текста нам је познато да оне постоје у још двадесет рукописа, разних библиотека, којима у периоду истраживања нисмо имали приступ, и то у следећим рукописима: ΕΒΕ 883; Grottaferrata E. a. vi; Lavra Γ.71; Lavra Γ.86; Lavra Δ.3; Lavra Δ.15; Lavra Δ.28; Paris, Bibliothèque Nationale, gr. 261; gr. 262; gr. 264; Rome, Biblioteca Vaticana, Barberini gr. 411; Barberini gr. 498; Ottob. Gr. 380; Palat. gr. 420; Vatopedi 1486, Vatopedi 1487, Vatopedi 1489, Vatopedi 1490, Vatopedi 1492; Vienna, Nationalbibliothek, Theol. Gr. 136.

стихира *Јована монаха*²², а у другим нема никакве ознаке о аутору. Под *Јованом монахом* или *Јованом монахом и презвитером*, како се наводи на другим мјестима, несумњиво треба препознати преподобног Јована Дамаскина. То је уобичајен начин како је потписивао своја дјела и како његова дјела означава рукописно предање, како у литургијским, тако и у музичким рукописима. Грађа музичких рукописа²³, која је као што се види и једина грађа у којима се налазе ове стихире, потврђују предање које је много касније записао и Хурмузије. Додуше, Хурмузије само за прву од три стихире вели да је Дамаскиново дјело, док из старих рукописа, када се наводи име, оно се односи на све стихире²⁴.

Текст прве двије стихире првог гласа хиландарског стихирара, несумњиво је настао из двије чувене бесједе св. Григорија Богослова на Пасху. Прва стихира је настала од 45. бесједе св. Григорија, *На Свету Пасху*²⁵, а друга од његове 1. бесједе, *На Васкрс (на Пасху и о оклијевању)*²⁶. Познато је да је св. Јован Дамаскин за славик петог гласа *Васкрсења је дан*, који је и данас у употреби, дословно користио читаве фразе и реченице из бесједе св. Григорија. Тако, у том Дамаскиновом славичу петог гласа на Пасху појемо:

Васкрсења је дан
и просвијетлимо се празником
и један другог загрлимо.
Рецимо: ”Браћо” и онима који нас мрзе,
опростимо све васкрсењем
и тако ускликнимо:

Христос васкрсе из мртвих, смрћу смрт погази (тј. уништи) и онима у гробовима живот дарова.

Првих пет стихова је дословно преузето из Прве бесједе на Пасху св. Григорија. Исти је случај и са Дамаскиновим пасхалним канонем. Тако, на примјер, ирмос прве пјесме пасхалног канона почиње као и овај славик: *Васкрсења је дан и просвијетлимо се празником, Пасха Господња Пасха*. Други тропар треће пјесме готово дословно користи Григоријеве ријечи из 1. бесједе на Пасху, промијенивши само лице, јер у бесједи

²² Име Јована монаха као аутора налазимо у рукописима Lavra Г.12, Lavra Г.67 и Lavra Г.72.

²³ За потребе овог истраживања, осим претходно наведених основних рукописа (види напомену 18), испитали смо и сљедеће рукописне стихираре: ЕВЕ 884, ЕВЕ 886, ЕВЕ 887, ЕВЕ 889, ЕВЕ 890, ЕВЕ 891, ЕВЕ 892, ЕВЕ 895, ЕВЕ 896, ЕВЕ 900, ЕВЕ 901, ЕВЕ 903, ЕВЕ 908, ЕВЕ 909, ЕВЕ 910, ЕВЕ 912, ЕВЕ 918, ЕВЕ 922, ЕВЕ 924, ЕВЕ 937, ЕВЕ 938, ЕВЕ 957, ЕВЕ 974, ЕВЕ 975, ЕВЕ 1902, ЕВЕ 1945, ЕВЕ 2056, ЕВЕ 2063, ЕВЕ 2155, ЕВЕ 2223, ЕВЕ 2273, ЕВЕ 2399, ЕВЕ 2413, ЕВЕ 2425, ЕВЕ 2442, ЕВЕ 2443, ЕВЕ 2453, ЕВЕ 2490, ЕВЕ 2500, Chil. 35, Chil. 45, Chil. 47, Chil. 91, Chil. 93, Chil. 98, Chil. 99, Chil. 162, Chil. 167, Sinai gr. 1216, Sinai gr. 1217, Sinai gr. 1229, Sinai gr. 1249.

²⁴ Такав случај имамо у рукописима Lavra Г.12, Lavra Г.67 и Lavra Г.72.

²⁵ PG 36, 624-664. Српски превод бесједе: Свети Григорије Богослов Архиепископ Цариградски, *Празничне беседе*, превео са грчког еп. Атанасије, Требиње, Врњачка Бања, 2001, 137.

²⁶ PG 35, 396-401. Српски превод бесједе: Свети Григорије Богослов, *исто*, 37.

св. Григорије говори у трећем лицу, а св. Јован Дамаскин се директно у другом лицу обраћа Христу. Овај дио бесједе св. Григорија гласи: *Јуче се разапех заједно са Христом, данас се заједно (са Њим) прослављам. Јуче се умртвих (са Христом), данас оживљавам заједно (са Њим)*. А Дамаскин од ових ријечи вјешто прави пјесму: *Јуче се погребох са Тобом, Христе, устајем данас са Тобом Васкрслим. Разапех се јуче са Тобом, Ти сам ме прослави, Спаситељу, у Царству Твом*. Такође је и ирмос четврте пјесме очигледно надахнут почетком Григоријеве 45. бесједе. Дакле, у неким случајевима користи дословно преузете фразе из бесједа св. Григорија, а у другим користи Григоријеве узвишене и ионако поетичне мисли и од њих ствара поезију. Имајући у виду управо ову чињеницу, предање које чувају музички рукописи да су стихире Дамаскиново дјело, је логички сасвим оправдано.

Оливер Странк је открио да је стихира *Ἀναστάσεως ἡμέρα καρποφορήσωμεν αὐτοῦς* настала из бесједе св. Григорија Богослова, али и то да о овој стихири постоји свједочанство које је старије од времена св. Јована Дамаскина. Постоји један светоотачки спис који нам даје важне податке о поријеклу ове стихире. Ради се о дјелу архимандрита Доротеја²⁷ (познатијег као Аве Доротеја) које носи наслов: *Тумачење неких изрека св. Григорија, појаних са мелосом на Свету Пасху*²⁸. Веома је важно и карактеристично мјесто у самом уводу дјела, у коме каже: "А, како смо појали малочас? Васкрсења је дан, принесимо на дар себе" и наставља са тумачењем ових стихова. Читав текст Аве Доротеја је, уствари, тумачење ове стихире. Текст који наводи при тумачењу, истовјетан је ономе кога налазимо у знатно каснијим музичким рукописима. Овај спис, како показује Странк, нам даје свједочанство да је ова стихира појана у Палестини у шестом стољећу и уз то потврђује ионако очигледно поријекло великог дијела текста стихире из бесједе св. Григорија.

С обзиром да су двије прве стихире првог гласа веома сличне по стилу (а то се може рећи и за трећу) и да обје потичу из времена најраније 4. (времена св. Григорија), а најкасније 6. стољећа (времена Аве Доротеја), јасно је да хиландарски рукопис, као и грчки рукописи, чувају предање старо шест до осам стољећа. Такође, јасно је да текст није дјело Дамаскиново.

Свједочанства о поријеклу три стихире шестог гласа и стихире осмог гласа нисмо нашли у грчким рукописима²⁹. У рукопису светогорског манастира Лавре *Lavra G.72* смо нашли једино једну стихиру шестог и једну осмог гласа, које имају неке фразе истовјетне са стихирама у хиландарском стихирару. Ипак, ради се о другим стихирама. Претпостављамо да би и ове стихире могле бити из истог периода као оне првог гласа. У периоду

²⁷ Ава Доротеј је велики аскета и учитељ који је живио у 6. стољећу у манастиру који се налазио између Газе и Мајума, у јужној Палестини. Био је ученик чувеног аве Серида и савременик великих старца Варсануфија и Јована.

²⁸ Ἀββᾶ Δωροθέου, Ἑρμηνεῖα τίνων ρητῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ψαλλομένων μετὰ τρόπου εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα, Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν καὶ Ἀσκητικῶν 12, ΕΠΕ, Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1981, 574.

²⁹ Види напомену 18.

настајања стихира (најкасније 6. ст.) још увијек није постојао формиран Октоих, са васкрсним стихирама, а тешко је повјеровати да је Црква свој највећи празник прослављала са свега двије стихире (које се у том периоду још увијек називају тропарима). С обзиром да у то вријеме не постоје ни канони (који данас представљају главни дио Јутрења), још је вјероватније да су управо ове стихире сачињавале срж богослужбене поезије на Пасху. Таквих стихира је било још, а могуће је да нису све из истог периода, већ да су створане све до 10. стољећа, када их најраније налазимо у музичким рукописима.

Размотримо сада питање музике ових стихира коју чува хиландарски стихирар. Све стихире, осим треће стихире првог гласа, су записане неумском нотацијом. Неуме су исписане изнад поетског текста стихира, у једном реду неума. Нотација којом су записане је старословенска неумска нотација.

Почеци словенске музичке писмености, барем када говоримо о сачуваним материјалним споменицима (музичким рукописима), потичу из периода 11-14. стољећа. Странк³⁰, поткрјепљујући своје мишљење и закључцима које доноси Јакобсон³¹, износи претпоставку да су неки богослужбени текстови³² преведени са грчког на словенски средином 9. стољећа, а византијским музичким писмом записани можда већ крајем истог стољећа. Многобројни сачувани музички рукописи са старословенском неумском нотацијом спадају углавном у тип рукописа Ирмологије, Стихирара и Азматика. Псалтике комплетног садржаја, колико је познато, нису сачуване. У овим рукописима се разазнају два³³ основна типа нотација које су кориштене. То је такозвана *знамена (знаковна) нотација* и *кондакарска нотација*. Знаменом нотацијом су исписане словенске Ирмологије и Стихирари, док је кондакарска кориштена за такозване Кондакаре, који по садржају највише личе на византијске Азматике. Ова два типа нотације представљају два засебна нотацијска система.

Важно је напоменути да знамена нотација представља словенску варијанту старовизантијских нотација типа коален (Coislin), док је кондакарска настала из старовизантијских нотација типа шартр (Chartres). Обје нотације су, као и старовизантијске од којих су настале, неинтервалске и имају неке заједничке карактеристике, али и разлике. Странк, осим што сматра за несумњиву чињеницу да су словенске нотације византијског поријекла, сматра да су старословенске нотације направљене најраније

³⁰ O. Strunk, *Two Chilandari Choir Books*, 221.

³¹ R. Jakobson, *Methodius' Canon to Demetrius od Thessalonica and the Old Church Slavonic Hirmoi*, Sbornik praci filosofické fakulty Brněnske university XIV, 1965, rada umenovedna F 9, 115-121.

³² Јакобсон је говорио конкретно о Ирмологији, али то би се требало односити и на остале неопходне богослужбене књиге, јер не постоји логички разлог да повјерујемо да је при превођењу Ирмологија имала предност у односу на друге књиге, као што је на примјер Октоих. Ирмологија није књига која је сама довољна за савршавање дневног, седмичног и годишњег литургијског круга.

³³ Постоји и један трећи тип, који је комбинација ових двају нотација, и налази се у свега два рукописа Кондакара (Благовјештанском и Успенском из 1207. године).

средином 10. стољећа и да су временом модификоване уводећи и знаке другачије од оних из византијске неумске нотације³⁴. Флорос³⁵ је поређењем византијских предлогака и словенских превода истих напјева, показао да старословенске неумске нотације потичу од старовизантијских. Огромна већина рукописа користи знамену нотацију, док постоји свега шест рукописа са кондакарском нотацијом. Имајући то у виду, али и чињенице да се кондакарска нотација престаје користити најкасније у 14. стољећу, као и то да су од 15-17. стољећа управо из знамене нотације настале и руске кјурки нотације, можемо рећи да је знамена нотација најзначајнија словенска неумска нотација.

Најважније питање, када говоримо о рукописима исписаним овим нотацијама јесте: која је то музика записана овим нотацијама? Да ли је то аутентична византијска музика коју су Словени примили заједно са преводима богослужбених текстова, записана једном словенском нотацијом, а насталом од старовизантијских, или је то нека древна словенска црквена музика? Овим питањем су се бавили многи научници, од којих су најзначајнији: Разумовски³⁶, Смоленскиј³⁷, Металов³⁸, Преображенскиј³⁹, Кошмајдер⁴⁰, Паликарова Вердели⁴¹, Хег⁴², Велимировић⁴³ и Флорос⁴⁴. Мишљења ових научника по том питању су била различита. Данас, имајући у виду резултате свих ових истраживања, можемо са сигурношћу рећи да су старословенске нотације кориштене за записивање изворне византијске

³⁴ O. Strunk, *исто*, 222.

³⁵ Κωνσταντίνος Φλώρος, *Η ελληνική παράδοση στις μουσικές γραφές του μεσαίωνα, Εισαγωγή στη νευματική επιστήμη*, Εκδόσεις Ζήτη, Θεσσαλονίκη 1998, 167-203.

³⁶ Разумовский, Дмитрий Васильевич. *Церковное пение в России. Опыт историко-технического изложения*. Вып. 1-3. — М., 1867—1869.

³⁷ Смоленский, Степан Васильевич. *О древнерусских певческих нотациях*, Тип. И.Н., Санкт-Петербург Скороходова, 1901.

³⁸ Металлов, Василий М., *Азбука крюкового пения*, Москва, 1899.

Исти, *Русская симнография: из области церковно-певческой археологии и палеографии*, Москва 1912.

³⁹ Преображенский Антоний В., *Очерк истории церковного пения в России*, Петербург 1910. Исти, *Культовая музыка в России*, Ленинград 1924. Исти, *Греко-русские певческие параллели XII-XIII вв.*, Ленинград 1926.

⁴⁰ Erwin Koschmieder, *Die ältesten Novgoroder Hirmologien – Fragmente* (Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse NF, H. 35, 37 und 45), München 1952, 1955 und 1958.

⁴¹ Raina Palikarova Verdeli, *La musique byzantine chez les Bulgares et les Russes (du IXe au XIVe siècle)* (MMB Subsidia III), Copenhagen 1953.

⁴² Carsten Høeg, *Ein Buch altrussischer Kirchengesänge*, Zeitschrift für slavische Philologie XXV 1956, 212-219.

⁴³ Milos Velimirovic, *Byzantine Elements in Early Slavic Chant*, (MMB Subsidia IV), 2 Bde, Copenhagen 1960. Исти, *The Present Status of Research in Slavic Chant*, AMI XLIV (1972), 235-265.

⁴⁴ Constantin Floros, *Universale Neumenkunde*, 3Bde, Barenreiter, Kassel 1970. Исти, *Die Entzifferung der Kondakarien-Notation*, Musik des Ostens III, 1965, 7-71. Исти, *исто*, Musik des Ostens IV, 1967, 12-44. Исти, *Η ελληνική παράδοση στις μουσικές γραφές του μεσαίωνα*, 167-203.

музике, преведене са грчког на словенски језик. Посебног је значаја рад на овом пољу Флороса, који је кроз компарацију грчких и словенских напјева показао и начин којом су музичком логиком грчкојезични напјеви прилагођавани словенском тексту.

Дакле, напјеви у овом Стихирару представљају старе византијске напјеве, преведене на словенски језик и записане знаменом нотацијом. Иако аутор остаје непознат, највјероватније да напјеви ових стихира, као што је то случај и са Византијским стихираром, чувају појачко предање старије (могуће и неколико стољећа) од самог рукописа. На такав закључак нас наводе чињенице о ауторима (барем) текстова већине стихира Древног стихирара, који потичу углавном из периода 9-10. стољећа. С обзиром на ауторитет који у Цркви имају ови мелоди (св. Јован Дамаскин, св. Козма Мајумски, св. Андреј Критски, св. Касијана и др.), који су осим тога што су били химнографи били и мелотворци (тј. композитори) својих дјела, вјерујемо да су управо њихови аутентични напјеви сачувани у рукописима овог периода. Наставак изучавања овог рукописа и конкретних пасхалних стихира имаће за циљ потпуно дешифровање музике стихира и њихово тумачење у нововизантијску и европску нотацију.

Важно је напоменути да је у периоду из кога је рукопис (12. стољеће), богослужење већ било јасно формирано и можемо да говоримо детаљно о поретку богослужења, што за богослужбену праксу на примјер 4-6. стољећа није случај. Богослужбени поредак Јутрења у 12. вијеку је суштински исти као данас. Наше истраживање показује да када је ријеч о употреби химнографских текстова, ипак постоје разлике. На Васкрс владајући глас, према поретку Октоиха, је први, чиме уствари и почиње циклус Октоиха за читаву богослужбену годину. Прве стихире које налазимо у овом рукопису су управо у првом гласу. У наслову, испред прве стихире, видимо да се користи термин *подвоици*, који би требало схватити као удвојити, то јест, отпјевати двапут ту прву стихиру. С обзиром да имамо три стихире првог гласа, удвојивши прву, добијамо четири стихире. У наставку су четири пасхалне стихире петог гласа, које су и данас у употреби⁴⁵. У смислу богослужбеног поретка, ово је сасвим логично. Поју се најприје четири васкрсне стихире првог гласа (овдје не из Октоиха, него ове о којима је ријеч) са четири стиха из уобичајене стихологије, а у наставку четири пасхалне стихире петог гласа, са пасхалним стиховима (*Да васкрсне Бог.*). Након тога се пјева уобичајени славик петог гласа *Васкрсења је дан*, дјело св. Јована Дамаскина. Дакле, изгледа да су се ове стихире у 12. стољећу, тамо гдје се користио овај рукопис, користиле умјесто оних из Октоиха. Исти закључак произилази и из неких грчких рукописа са овим стихирама. У једном од њих (Lavra Г.67) сасвим јасно се наводи да се стихире поју као хвалитне⁴⁶.

Друга недоумица која се намеће је употреба три стихире шестог гласа. По уобичајеном богослужбеном уставу, оне немају мјесто на Јутрењу, а

⁴⁵ Највјероватније грешком, код пасхалних стихира петог гласа су написане прве три стихире, затим славик, и у наставку четврта стихира.

⁴⁶ Види напомену 18.

ни на било којој другој служби. С обзиром на мјесто у рукопису, то јест након хвалитних стихира, једино логично рјешење које можемо понудити у вези са употребом ових стихира, а на основу самог рукописа, је да су оне заиста појане на Јутрењу, након славика хвалитних стихира. Управо за вријеме хвалитних стихира, сав клир и народ у храму цјелива Крст, Свето Јеванђеље и икону Васкрсења, које држе свештеници и ђакони. С обзиром да је за то потребно неко вријеме, поготово када се ради о храмовима или манастирима са много људи, ове стихире су се могле појати након хвалитних, да би пратиле управо ово поклоњење вјерног народа.⁴⁷

Посљедња недоумица у вези могуће употребе ових стихира је везана за стихиру осмог гласа. Прво што бисмо могли претпоставити је то да се и ова стихира користила као претходне три стихире шестог гласа, то јест након хвалитних стихира. Међутим, забуну уноси наредна стихира у рукопису, такође осмог гласа, која је уствари стихира која се поје претходног дана, на Вечерњој служби. Рукопис нема на претходним листовима, гдје би било логично да оне постоје, стихире које се поју на Велику Суботу. Има дакле под Пасхом једну стихиру од оних које се иначе поју, али у истом гласу и ову стихиру *Испуни се све радости*. Дакле, постоји могућност да се та стихира пјевала на Велику Суботу, на пасхалној Вечерњој, заједно са уобичајеним стихирама осмог гласа, а да су грешком написане након пасхалних стихира. Или су можда на Велику Суботу појане друге стихире које постоје у рукопису, а обје стихире осмог гласа, управо као што и стоји у рукопису, су појане по хвалитним стихирама на сам Васкрс.

Рјешење ових литургиолошких недоумица смо успјели да нађемо упоређујући све доступне нам рукописе са пасхалним стихирама. Судећи по упуштима из музичких рукописа, стихире су појане као хвалитне стихире на дан Пасхе и у Свијетлој Недјељи, тј. недјељи од Васкрса до Томине недјеље. О томе нам јасно говори биљешка у рукопису *Lavra G.67* на f. 71r: *стихире Јована монаха, на хвалитне*. Остаје нејасно да ли је ово било опште правило или су се на овај начин користиле само у неким црквеним заједницама. Рекло би се да је на Светој Гори у 12. стољећу то била уобичајена пракса и да је она могуће примљена и сачувана из древних монашких обитељи Палестине, које су их, по свједочењу Аве Доротеја, у 6. стољећу користиле. Изгледа да су постојале и друге такве стихире, у свим гласовима, које се у 12. стољећу већ не употребљавају. То претпостављамо на основу грађе из рукописа *Lavra G.72*, *Lavra G.67*, *Vatopedi 1488*. и *Sinai gr. 758* које имају такве стихире, али не ове из хиландарског рукописа. О томе пише и Странк⁴⁸, који је пронашао и важно свједочење о постојању таквих стихира у Јерусалимском типичу⁴⁹ из 1122. године. Чак је и

⁴⁷ Посљедњих вијекова, а на Светој Гори и до данас у великим манастирима који имају организоване пјевнице и вјеште појце, обичај је да се то вријеме поклоњења вјерних "покрије" појањем чувеног мелизматичног славика *Васкрсења је дан* у напјеву Панајотиса Новог Хрисафа.

⁴⁸ O. Strunk, *A Further Note on the Proper Hymns for Easter*, *Essays on Music in the Byzantine World*, W. W. Norton and Company, INC, New York, 1977, 202-207.

⁴⁹ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, II*, St. Petersburg, 1894, 197-198.

употреба стихира првог гласа, које постоје у свега тридесетак рукописа, изгледа била везана само за неке црквене заједнице, између осталог и за Свету Гору. До овог закључка можемо доћи на основу тога што стихире нису присутне у свим, па чак ни у већини рукописа тог периода. Будући да је Васкрс највећи празник, служба Пасхе је неизоставан дио стихирара, тако да непостојање ових стихира у већини рукописа, а његово постојање у прије свега рукописима великих општежитељних манастира (Света Гора, Синај), наводи нас на закључак да су стихире кориштене само у неким заједницама, можда управо монашким. Рукопис *Vatopedi 1488* нам даје и једну другачију информацију о употреби ових стихира, а то је да су се такве стихире користиле у Свијетлој седмици као славици стиховних стихира на Вечерњој и хвалитних на Јутрењу⁵⁰. Узимајући у обзир ова различита свједочанства о начину кориштења стихира, сматрамо да је у различитим периодима у разним црквеним заједницама употреба могла бити различита.

Значај открића ових древних стихира представља чињеница да осим стихира које постоје и у грчким музичким рукописима, хиландарски стихирар има и три стихире које не постоје у грчким рукописима. Проналазак ових пасхалних стихира би могао представљати доказ да су Словени богослужбено и појачки вјерно пратили дешавања на грчкојезичном подручју. Такође, занимљиво је и то да овај рукопис показује да су Словени у 12. стољећу имали преведен појачки репертоар на свом језику и у византијском напјеву. Иако остаје непознато ко је аутор ових стихира, како оних које имамо у грчким рукописима, тако и ових у хиландарском рукопису и упркос томе што не знамо да ли су можда ове посљедње аутентично написане на словенском и зато их не налазимо у грчким рукописима, с обзиром да не постоји ниједно познато нам свједочанство о постојању таквих изворно словенских стихира, а постојање грчких је очигледно, вјерујемо да су све стихире оригинално написане на грчком језику и преведене на словенски. Уз то, изгледа да су три стихире сачуване само на словенском језику и то само у овом рукопису. Сматрамо да су најстарије од ових стихира настале у периоду 4-6. стољећа у Палестини, с тим што би настанак неких од њих могао да се веже и за период до 10. стољећа. Можда је по узору на двије стихире првог гласа Дамаскин написао и друге стихире, па је предање сачувало њега као аутора свих стихира. У случају да све стихире не потичу из Палестине, њихов настанак би свакако требало везивати за Јерусалим и његове чувене химнографе, јер су управо Јерусалимски химнографи били главни носиоци химнографских токова тог периода. Ови предивни химнографски текстови нам преносе атмосферу литургијске естетике средине и друге половине првог миленијума, периода када на истоку цвјетају чувене монашке заједнице и свједоче нам о начину прослављања Пасхе Хришћана тог периода. Такође, оне нам свједоче о богослужбеном предању Свете Горе у 12. стољећу, како у грчким, тако и у словенским монашким заједницама.

⁵⁰ Слично богослужбено упуство смо накнадно нашли и у синајском рукопису Sinai gr. 756, f. 260v. Види нашу напомену 18.

Откриће ових стихира представља доказ о томе да су Словени на Светој Гори чували локално богослужбено предање. А све ово што сада знамо о хиландарском рукопису 307, даје нам основу да с правом претпоставимо да је овај стихирар заиста кориштен у манастиру Хиландару и да се није случајно нашао у његовој рукописној библиотеци. Његово поријекло би се могло везати за област Новгорода. С обзиром да у то вријеме разлике између словенских редакција би се могле упоредити са данашњим разликама у дијалектима једног језика⁵¹, редакција језика која се користи у рукопису не би представљала сметњу за његово кориштење у српској лаври Хиландару. Имајући у виду да је једина словенска обитељ на Атосу у 12. вијеку (од 1198. године) била управо Хиландарска⁵², могли бисмо претпоставити да је рукопис израдио или донио на Свету Гору неко од Руса монаха на Светој Гори, и дао га манастиру Хиландару за богослужбене потребе. Ово претпостављамо због тога што стихире налазимо првенствено у рукописима великих општежитељних манастира (Велика Лавра, Ватопед, Синајски манастир св. Екатерине). Уколико су овај, као и хиландарски рукопис 308, заиста кориштени у манастиру Хиландару, а изгледа да јесу, то значи да су Словени на Светој Гори у 12. и 13. стољећу паралелно са византијском неумском нотацијом користили и знамену нотацију, о чему ће, надамо се, више података донијети будућа истраживања. За сада, ово је први конкретнији показатељ исправности ове наше тврдње. Истовремено, то би значило да сада имамо материјални доказ о томе да се у манастиру Хиландару од његовог оснивања користио византијски тип богослужења, како по питању химнографских богослужбених текстова, тако и у смислу типика и појања⁵³. Ово је можда и најважнији допринос нашег открића и овог рада.

⁵¹ Види: *Enciklopedija Leksikografskog Zavoda, tom 7, Jugoslavenski Leksikografski Zavod, Zagreb, 1964, 178.*

⁵² О овоме закључујемо из повеље којом цар Алексије III 1198. године даје Србима Хиландар, изричито наводећи да на Светој Горе постоје још само два негрчка манастира: Ивирон (који је био иверски, то јест грузијски) и Амалфитански манастир (основан и сачињен од монаха који су дошли из Италије, а у коме се користио латински језик). За манастир Зограф први пут се у историјским изворима наводи да је "манастир Бугара" у декрету цара Михајла VIII Палеолога из 1276. Постоје подаци да од 11. стољећа постоји бар један Рус монах на Атосу, по коме је добио име манастир који се звао Ксилургов манастир или Русов. Међутим до 1142. нема грчких извора који говоре да је тај манастир руски. Из те године постоји попис манастирске имовине, у коме се помињу руске књиге. Године 1169. братство се сели у Палеомонастиро или како се данас обично назива: Стари Русик. С обзиром на поменуту повељу цара Алексија, доводи се у питање континуитет постојања манастира као руског. Тек крајем 18. стољећа братство се премјешта на данашњу локацију руског манастира св. Пантелејмона. Види: Мирко Ковачевић, *Света српска царска лавра Хиландар на Светој Гори Атонској*, Хиландар, Београд, 2016, 52, 63, 83-84.

⁵³ У српској научној и црквеној јавности постоји једно устаљено мишљење да су Срби још у вријеме св. Саве и после њега имали неки свој "српски" тип богослужења и појања, које нема никакво научно утемељење. Не постоји ни један материјални или барем логички одржив доказ за такво мишљење. Насупрот томе, у домену литургије у наше вријеме блаженопочивши еп. Атанасије је у свом капиталном дјелу о Божанственој Литургији показао да најстарији словенски и српски Службеници чувају

Presbyter Igor Zirojević

(Center for Research and Promotion of Greek Music Tradition, Athens)

UNKNOWN EASTER STICHERA FROM THE MANUSCRIPT CHILADARI 307.

The oldest musical manuscript in the Hilandar Monastery, manuscript 307, descend from the 12th century. It is a part of a Sticherarion with chants from the Triodion and the Pentecostarion. The language of the manuscript is a Russian recension of the Old Church Slavonic, Novgorod orthography, and the notation that is used is the so called Old Slavic neumatic notation. In this manuscript we have found an unknown, until now, Easter stichera.

This article leads us through the process of research that has the purpose to find the author and the source of the lyrics and music of those stichera, as well as their liturgical use. First of all, we describe the type of the musical manuscript and the manuscript by itself, so that we get a general insight into its content. We then consider the place of the sticheras in the same manuscript. We also give transcript of the poetic text in Russian-Slavic, as well as its translation into modern Serbian language. In the sequel, we try to unriddle who the author of the text is and, referring to the musical notation that is in the manuscript, we consider the question of the authorship of the music. Finally, we look back to the liturgical use of those stichera. For that purpose, we explore the printed and handwritten liturgical and chanting books, the musical notation and the origin of the melody, as well as the Holy Fathers writings that are related to the lyrics of the stichera. We are researching the materials available to us from our time, up to the 4th century. We find out the origin of some of those stichera, but also that some of the stichera we have found, do not appear previous in any other manuscript.

The significance of the discovery of those ancient sticheras is the matter of fact that, except the sticheras that we also find in some Greek musical manuscripts, the Hilandar Sticherarion has three stichera that exist only in this manuscript and in Slavic. In addition, a clearer picture is created about the connections of the Slavs on the Mount Athos with Byzantine chanting, musical notation and Athonite worship that occurs in that period. On that basis, we came to an important conclusion about the use of the Old Slavic musical notation among the Slavs on Mount Athos in the 12th century, about what so far there was no clear indication. It also shows that Serbs and Slavs on Mount Athos in the 12th century, faithfully followed the liturgical order and chanting on the model of the Byzantine East.

Chil. 307, f.69r

Chil. 307, f.69v

Chil. 307, f.70r

Chil. 307, f.70v

Chil. 307, f.71v (1)

Chil. 307, f.71v

Chil. 307, f.72r

Chil. 307, f.72v (1)

Chil. 307, f.72v

Chil. 307, f.73r

- f. 69r: [Гласъ] ѓ. Испроси иосифъ. Въ ѿтю и свѣтл[оу] нед[ѣлю], на хва[ли]т[е] га. подвоици стѣх[иры] [гласъ] а̄. Дньсь съпасение миру.
- f. 69v: [гласъ] а̄. Въскрсениа днь, плодъ сътворимъ.
- f. 70r: [гласъ] а̄. Пасха си велиа свашена и чьстьна. [без неума]
- f. 70v: Стѣх[иры] на пасхоу [гласъ] е̄. Пасха свашенаа намъ дньсь показаса. Придѣте отъ видѣниа.
- f. 71r: [Гласъ] е̄. Мвроносицѣжены. [Гласъ] е̄. Въскрсениа днь просвѣтимъса тѣржьствѣмъ.
- f. 71v: [Гласъ] е̄. Пасха красьна, пасха господьна пасха. [Гласъ] ѓ. Дньсь въсечьстьнаа пасха въсига.
- f. 72r: [Гласъ] ѓ. Пасха христосъ изъ гроа въсига дньсь. [Гласъ] ѓ. Пасха божьствьнаа и свашена и непорочьна.
- f. 72v: [Гласъ] ӣ. Напѣлишаса въса радости.